

**ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ЎРТАСИДА НАЗОРАТСИЗЛИК
ВА ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ
УСТИДАН ПРОКУРОР НАЗОРАТИНИНГ ОБЪЕКТИ
ВА ЧЕГАРАСИНИ БЕЛГИЛАШ.**

Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил изланувчиси

Эшмуродов Аббос Илёсович

Аннотация: ушбу мақолада вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси устидан прокурор назоратининг объекти ва чегарасини белгилаш тўғрисида фикр-мулоҳазалар келтирилган.

Калит сўзлар: вояга етмаганлар, назоратсизлик, ҳуқуқбузарлик, объекти, субъекти, давлат ва жамоат ташкилотлари, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси

Аннотация: В статье излагаются мнения по определению предмета пределов прокурорского надзора за профилактикой правонарушений и правонарушений среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетние, бесконтрольность, правонарушение, объект, субъект, государственные и общественные организации, профилактика правонарушений.

Abstract: This article presents opinions on determining the object and limits of the prosecutor's control over the prevention of delinquency and delinquency among minors.

Keywords: minors, lack of supervision, crime, object, subject, state and public organizations, crime prevention

Мамлакатимизда болалар назоратсизлиги ва қаровсизлигини олдини олишга қаратилган вазифаларни амалга оширишда ҳам хуқуқни муҳофаза қилувчи органларга алоҳида вазифалар юкланган, айниқса соҳадаги қонунчилик ижросини назорат қилишда **прокуратура органларининг** ўрни каттадир.

Вояга етмаган болаларнинг *назоратсизлиги*, уларнинг *қаровсиз қолиши*, улар томонидан жиноят ёки маъмурий ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келувчи сабаб ва шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этишга қаратилган ижтимоий ва ҳуқуқий муносабатлар прокурор назоратининг **объектини** ташкил этади.

Прокурор назоратини ташкил этиш ҳам айнан ушбу чора-тадбирлар тизимидан келиб чиқиб белгиланиши зарур, уни амалга ошириш механизмлари эса илмий ёндашувни талаб қилади.

Ушбу соҳада, яъни вояга етмаганлар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ижроси устидан прокурор назоратининг **предмети**га вазирликлар, идоралар, давлат кўмиталари, корхона, муассаса, ташкилотлар, ҳокимликлар, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан:

- вояга етмаганлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижро этилиши;
- вояга етмаганларнинг таълим-тарбияси;
- уларни ижтимоий ижтимоий ҳимояси;
- вояга етмаганлар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилишини олдини олиш ва профилактика қилиш билан шуғулланувчи давлат органлари нодавлат идоралари томонидан вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва манфаатларининг риоя этилиши ҳисобланади.

Прокурор назоратининг асосий объекти **вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга оид қонунчилик ижросини таъминлаш** ҳисобланади.

Бу жараёнда давлат ва жамоат ташкилотларининг фаолияти устидан назорат, яъни прокуратура органлари **вояга етмаганлар билан ишловчи барча давлат ва жамоат ташкилотлари** фаолиятини назорат қилади.

Булар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- **Ички ишлар органлари** – вояга етмаганлар томонидан ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, профилактика ва реабилитация ишлари устидан назорат;

– **Таълим муассасалари** – мактаб ва мактабгача таълим тизимидаги тарбия ва назорат масалаларини текшириш;

– **Ижтимоий ҳимоя ва маҳалла органлари** – ота-она қарамоғисиз қолган, ижтимоий ёрдамга муҳтож болаларнинг ҳуқуқлари таъминланганлигини таҳлил қилиш;

– **Суд ва тергов органлари** – вояга етмаганларга нисбатан қўлланилаётган жазо чораларининг қонунийлиги ва адолатлилигини назорат қилиш кабиларни ўз ичига олади.

Бундан ташқари, прокуратура вояга етмаганларга нисбатан ёки улар томонидан содир этилган жиноят ишлари юзасидан назорат олиб боришда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

– вояга етмаганлар иши бўйича тергов ҳаракатларининг қонунийлигини таъминлаш;

– суд муҳокамаларида иштирок этиш ва суд қарорларининг адолатлилигини баҳолаш;

– жазо чораларининг тарбиявий ва реабилитацион жиҳатдан мослигини назорат қилиш;

– вояга етмаганларга нисбатан суддан ташқари таъсир чораларини қўллаш имкониятларини ўрганиш.

Болалар меҳнати ва эксплуатациясига қарши назорат олиб боришда қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

– вояга етмаганларнинг меҳнат ҳуқуқларига риоя этилиши устидан назорат;

– болалар меҳнати билан боғлиқ ҳолатларни текшириш ва бундай ҳолатларга қарши чоралар қўриш;

– қуллик ва одам савдоси жабрланувчисига айланган болаларни аниқлаш ва ҳимоя қилиш механизмларини ишлаб чиқиш.

Прокурор назоратининг чегаралари, яъни прокурор назорати ваколат доирасини белгилаш мазкур фаолиятнинг самарадорлигини таъминлаш ва ноқонуний аралашувларнинг олдини олишга ёрдам беради.

Таъкидлаш керак, прокуратура органлари соҳага доир ваколатларини амалга оширишда қуйидаги чекловларга амал қилиши лозим:

– тергов органларининг мустақиллигини таъминлаш (прокурор назорати тергов жараёнига ноқонуний аралашмаслиги керак);

– суд ҳокимияти мустақиллигига риоя қилиш (прокурор судга босим ўтказмаслиги лозим);

– махсус давлат ва жамоат ташкилотларининг ички фаолиятига аралашмаслик (фақат қонун бузилиши аниқланган ҳолларда).

Германия ва бошқа ривожланган мамлакатлар тажрибасидаги каби, Ўзбекистонда ҳам прокурор назорати жазолашга эмас, балки **профилактика, огоҳлантириш ва тарбиявий таъсир** чораларини кучайтиришга қаратилган бўлиши керак.

Бунда асосий эътибор:

– вояга етмаганларнинг ҳуқуқий хабардорлигини ошириш ва тарғибот ишларини кучайтириш;

– суд ва жазо чораларигача етиб бормаган ишларни ҳал қилиш механизмларини ривожлантириш (масалан, Германиядаги каби медиация ва тарбиявий курслар жорий этиш);

– ота-оналар, ўқитувчилар ва маҳалла фаоллари учун ҳуқуқий маслаҳат бериш тизимини йўлга қўйиш.

Прокурор назорати вояга етмаганларнинг шахсий ҳаётига асоссиз аралашмаслиги керак. Фақат қонун бузилиш ҳолатлари мавжуд бўлганда назорат амалга оширилади.

Айниқса, болаларнинг оилавий сирларини сақлаш ва уларнинг шахсий ҳаёти дахлсизлигини ҳурмат қилиш, болалар билан ишлаётганда халқаро

меъёрлар ва қонунчиликка риоя қилиш (масалан, болалар ҳуқуқлари бўйича БМТ Конвенцияси талаблари)га асосий эътиборни қаратиш лозим.

Бундан ташқари, 2017 йил 11 сентябрдаги Бош прокурорнинг “Вояга етмаганлар ҳақидаги қонунчилик ижроси устидан назорат фаолияти самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги 139-сон буйруғининг 7-банди билан прокуратура органларига **бевосита вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида** куйидаги йўналишларда қонунчилик талабларининг сўзсиз ижро этилишини таъминлаш мажбурияти юклатилган:

биринчидан, “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун талабларининг масъул органлар ва муассасалар томонидан сўзсиз ижро этилиши устидан самарали назорат ўрнатиш;

иккинчидан, таълим муассасалари, ички ишлар органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва бошқа мансабдор шахсларнинг бу борадаги масъулиятини оширишга қаратилган таъсирчан чоралар кўриб бориш;

учинчидан, вояга етмаганларни ҳуқуқбузарлик содир этишга, уларни тиланчилик ва фохишалик қилишга, спиртли ичимликлар, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар истеъмол қилишга жалб қилган шахсларга нисбатан чоралар кўриш;

тўртинчидан, ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш бўйича бўлинмалари фаолияти устидан назорат;

бешинчидан, ижтимоий хавфли ҳолатда бўлган, жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод қилинган, жазони ижро этиш муассасалари ёки ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидан қайтиб келган вояга етмаганларнинг ижтимоий-педагогик реабилитация қилиниши ва мослашувига оид қонунчилик талабларининг сўзсиз ижро этилишини таъминлаш.

Шу нарсани инобатга олиш керакки, амалдаги қонунчиликка кўра, прокуратура органлари бир вақтнинг ўзида ҳам вояга етмаганлар ўртасида

назоратсизлик ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонунчилик ижросини назорат қилувчи, ҳам бевосита профилактикасини амалга оширувчи орган сифатида намоён бўлишини кўришимиз мумкин.

Фикримизни амалдаги қонун ҳужжатларига асосан қуйидагича таснифлаш мумкин.

Хусусан, 2001 йил 29 августда янги таҳрирда қабул қилинган “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуннинг 2-моддасида прокуратура органларининг **ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилиш** асосий вазифаси эканлиги белгилаб қўйилган.

Умуман олганда прокуратура органларининг ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш ваколатини юқорида қайд этилган Қонун қабул қилинганидан сўнг қонуности норматив ҳужжатлар ва Бош прокурорнинг соҳавий буйруқларида кўришимиз мумкин.

Шу билан бирга, 2010 йил 29 сентябрдаги “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги Қонуннинг **8-моддасида** вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва **ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини** амалга оширувчи муассасалар тизимига:

- болалар масалалари бўйича комиссиялар;
- ички ишлар органлари;
- таълимни бошқариш органлари ва таълим муассасалари;
- васийлик ва ҳомийлик органлари;
- соғлиқни сақлашни бошқариш органлари ва соғлиқни сақлаш муассасалари;
- меҳнат органлари;
- Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари кириши белгиланган.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, ушбу тизимга прокуратура органлари бевосита киритилмаган.

Лекин, ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилмаган органлар ҳамда муассасалар вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасида **қонунчиликда белгиланган тартибда** иштирок этиши тўғрисидаги норма билан тўлдириб кетилган.

Бизнинг фикримизча юқоридаги Қонун фақатгина битта соҳа, яъни вояга етмаганларнинг назоратсизлиги ва ҳуқуқбузарлигини профилактика қилишга қаратилганлиги учун ушбу йўналиш бўйича тўғридан-тўғри ишловчи муассасалар 8-моддага киритилган.

Табиий савол туғилади, нима сабабдан прокуратура органларида ҳам вояга етмаганлар ўртасидаги ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш ваколати бўлса ҳам ушбу тизимга киритилмган?

Сабабини қуйидагича изоҳлашимиз мумкин.

– **биринчидан**, қонунчиликка кўра, прокуратура органларининг ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш ваколати кенг тушунча бўлиб, ўз ичига **фақат вояга етмаганлар ўртасидаги ҳуқуқбузарликларни эмас**, балки **барча ҳуқуқбузарликларни қамраб олади**;

– икинчидан, Конституцияга асосан прокуратура органларининг асосий вазифаси республика миқёсида қонунларнинг аниқ ва бир-хилда бажарилишини назорат қилиш ҳисобланади.

Бу дегани прокуратура юқоридаги Қонуннинг 8-моддасида назарда тутилган муассасаларга ўхшаб фақат вояга етмаганлар соҳасида ёки айтиб бир йўналишда фаолият юритмайди.

Айнан шу масалада назариячи олимлар ўртасида турли хил қарашлар ва фикрлар илгари сурилган.

Хусусан, А.Джураева прокуратурани вояга етмаганлар ишига жалб этилган барча давлат ташкилотлари, фуқаролик жамияти институлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи органлигини таъкидласа¹, Т.Г.Воеводина

¹ Djuraeva A.Z. Improvement of prosecutor's supervision over the implementation of laws in the field of prevention of minor offenses: foreign experience in legal regulation // Journal of Law Research.2022, Special issue 5, pp.61-67.

прокуратура органлари нафақат назоратни, шу билан бирга бу борада профилактик фаолиятни амалга оширувчи махсус субъект ҳамдир² деган фикрни билдириб ўтган.

Юқоридаги фикрларга қўшилган ҳолда айтиш жоизки, прокуратура органлари вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлиги профилактикасига оид қонунчилик ижросини назорат қилувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган саналиши билан бирга, айти масала билан **бевосита** шуғулланувчи ваколатли органдир.

Шу билан бирга, ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси билан шуғулланувчи бўлинмалари фаолияти устидан прокурор назоратини амалга оширишда прокурор назорати предметида қуйидаги асосий масалалар, албатта бўлиши керак:

- вояга етмаганларни профилактик ҳисобга олишнинг қонунийлигини ўрганиш;
- вояга етмаганлар, уларнинг ота-оналари ёки ўрнини босувчи шахслар билан ўтказилаётган профилактик тадбирлар самарадорлиги ва қонунийлигини ўрганиш;
- қаровсиз, назоратсиз қолган вояга етмаганларни ички ишлар органларига келтириш ва тегишли тартибда чора кўриш талабларига риоя қилинишини ўрганиш.

Айрим ҳолатларда ИИВнинг тузилмалари, уларга тегишли хизматлар томонидан вояга етмаганлар ёки уларнинг ота-оналари билан олиб бориладиган профилактик ишлар етарлича сифатли ўтказилмайди, яъни шунчаки расмийчилик ёки ҳужжатлаштириш учун, баъзида жараён сохталаштирилиши ҳам мумкин.

² Воеводина Т.Г. Профилактика правонарушений и прокурорский надзор: проблематичные новеллы законодательства / Т.Г.Воеводина // Законодательство и экономика. 2016. № 9. –С. 58-62. – EDN WMBZDB. <https://elibrary.ru/item.asp?id=26690854>

Бу ҳолатлар прокурор текширувлари жараёнида аниқланиши керак. Шунинг учун Д.Ережипалиев ўз тадқиқотида *патруль-пост хизмати* бўлинмалари, профилактика нозирлари, жиноят-қидирув бўлимлари, навбатчилик қисмларида прокурор текширувлари комплекс олиб борилиши кераклигини таъкидлайди³.

Тадқиқотчи А.В.Гришин⁴ эса прокурор текширувлари ички ишлар органлари барча хизматларининг фаолиятини қамраб олиши зарурлигини ўз тадқиқотида асослаб берган.

Бизнингча, ҳам прокурор назорати ички ишлар органларининг фақатгина вояга етмайдиганлар ҳуқуқбузарлигига масъул бўлинмалар фаолиятини эмас, уларга алоқадор бўлган барча ички тузилмалари фаолиятини қамраб олиши керак.

Мазкур йўналишлардаги ўрганишлар самарадорлиги прокурор назорати сифатига тўғридан-тўғри таъсир кўратади.

Вояга етмаганларни ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари фаолиятида амалдаги қонунчиликка риоя қилишини таъминлаш, аниқланган қонунбузилиш ҳолатлари юзасидан таъсирчан чораларни кўриш орқали вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш прокурорларнинг муҳим вазифаларидан бири саналади.

Хусусан, Бош прокурорининг 139-сон буйруғининг 7.4 бандида вояга етмаганларни ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари ва ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига қабул қилиш, жойлаштириш ва сақлаш шароитлари прокурорлар томонидан **ҳар ойда текширилиши** шартлиги белгиланган.

³ Ережипалиев, Д. И. Надзор за исполнением органами внутренних дел законов о профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних / Д. И. Ережипалиев // Законность. – 2014. – № 5(955). – С. 54-57. – EDN SGFNVV. <https://elibrary.ru/item.asp?id=21670386>

⁴ Гришин А.В. Прокурорский надзор за исполнением органами внутренних дел законов о профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних: пособие. – М.:2013,-С.3, <https://epp.genproc.gov.ru/documents/>

Ички ишлар органлари томонидан вояга етмаганлар назоратсизлиги ва ҳуқуқбузарлиги профилактикасига қонунчиликка риоя этилиши устидан прокурор назоратида эътиборга олинishi керак бўлган яна бир муҳим масала – бу вояга етмаганларни ушлаш ва уларни ички ишлар органларига олиб келишнинг асослилиги, қонунийлигини ўрганишдир.

Ходимлар уч ҳолатда вояга етмаганни тегишли тартибда ушлаб ички ишлар органи биносига олиб келишга ҳақли бўлиб, уччала ҳолатда ҳам баённома расмийлаштирилиши шарт:

1) жиноят содир этганликда гумон қилиб, *ЖПКнинг 221-моддасида* назарда тутилган асослар юзага келганда;

2) маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида баённома тузиш мақсадида *МЖтКнинг 284-моддасида* назарда тутилган асослар юзага келганда;

3) назоратсиз ва қаровсиз қолган вояга етмаганларни “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги *Қонуннинг 11-моддасидаги* асослар юзага келганда.

Афсуски, амалиётда прокурорлар вояга етмаганларни ички ишлар органларига келтиришнинг юқорида келтирилган учинчи асосига кераклича эътибор беришмаяпти.

Масалан, “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуннинг 11-моддаси ходимларга назоратсиз вояга етмаганнинг келтирилганлиги тўғрисида ота-онасини ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларни хабардор қилиш мажбуриятини юклайди.

Бу шуни англатадики, баённомада кўрсатилган шахсларнинг **хабардор қилинганлик вақти ёзилиши шарт.**

Бизнингча, прокурорлар болани ички ишлар органларига келтиришнинг юқорида келтирилган **уч асосдан** келиб чиқиб ички ишлар органларининг фаолиятига баҳо беришлари керак.

Шу билан бирга, вояга етмаган бола Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларига қабул қилинганлиги юзасидан Марказ

жойлашган ҳудуддаги прокурорни 24 соатдан кечиктирмасдан хабардор қилиш тартиби белгиланган.

Бундан мақсад марказ фаолияти устидан прокурор назоратини таъминлаган ҳолда ходимларнинг маъсулиятини ошириб, болаларни қонунга ҳилоф равишда Марказга қабул қилиш ҳолатларининг олдини олиш ҳисобланади. “Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари тўғрисида”ги Низомда⁵ вояга етмаганларни Марказларга қабул қилиш асослари назарда тутилган бўлиб, лекин унда қандай ҳолларда болани қабул қилишни рад этиш асослари кўрсатилмаган.

Хусусан, В.Н.Хорков марказга қонуний асослар бўлмасдан туриб ҳам вояга етмаганлар жойлаштирилиши ҳолатлари учраб туришини таъкидлайди. Бундай ҳолатларнинг олдини олиш учун олим судга юборилаётган тасдиқловчи ҳужжатларга эътибор берилиши кераклиги, айнан ушбу ҳужжатлар вояга етмаганнинг Марказга жойлаштирилиши асослилигини тасдиқловчи қафолат эканлигини тушунтирган⁶.

Аммо, олим судга материалларни тайёрлаш учун 24 соат жуда кам вақт бўлиб, судга сифатли материал тайёрлаш учун етарли эмас, шунинг учун уни узайтиришни таклиф этган.

Амалдаги тартиб бўйича судларда вояга етмаганларни ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари ва ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига жойлаштириш масалалари муҳокамасида прокурор иштироки мажбурийлиги белгиланган.

⁵“Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 3 августдаги 490-сон [қарори](#) билан тасдиқланган Низом. (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 04.08.2021 й., 09/21/490/0753-сон; 07.07.2022 й., 09/22/363/0600-сон; 10.08.2022 й., 09/22/438/0726-сон; 31.12.2022 й., 09/22/731/1141-сон). <https://lex.uz/docs>

⁶ Хорьков, В. Н. Глава 3. Подразделения по делам несовершеннолетних органов внутренних дел / В. Н. Хорьков // Защита прав и ответственность несовершеннолетних: современные проблемы : монография. – Калининград : Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта, 2004. – С. 67-84. – EDN XNTYCL. https://elibrary.ru/download/elibrary_34945321_33618905.pdf

Аммо, норматив-ҳуқуқий ёки ички ҳужжатларда судда иштирок этаётган прокурорнинг позицияси юзасидан, прокурор нималарга эътибор қаратиши кераклиги юзасидан бирорта тушунтириш берилмаган.

Бу эса прокурорларнинг суд муҳокамаларида иштироки самарадорлигига салбий таъсир кўрсатиб, уларнинг судда шунчаки “қузатувчи” сифатида иштирок этишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Djuraeva A.Z. Improvement of prosecutor's supervision over the implementation of laws in the field of prevention of minor offenses: foreign experience in legal regulation // Journal of Law Research.2022, Special issue 5, pp.61-67

2. Воеводина Т.Г. Профилактика правонарушений и прокурорский надзор: проблематичные новеллы законодательства / Т.Г.Воеводина // Законодательство и экономика. 2016. № 9. –С. 58-62. – EDN WMBZDB. <https://elibrary.ru/item.asp?id=26690854>

3. Ережипалиев, Д. И. Надзор за исполнением органами внутренних дел законов о профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних / Д. И. Ережипалиев // Законность. – 2014. – № 5(955). – С. 54-57. – EDN SGFNVV. <https://elibrary.ru/item.asp?id=21670386>

4. Гришин А.В. Прокурорский надзор за исполнением органами внутренних дел законов о профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних: пособие. – М.:2013,-С.3, <https://epp.genproc.gov.ru/documents/>

5. Вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари тўғрисида”ги Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 3 августдаги 490-сон қарори билан тасдиқланган Низом. (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 04.08.2021 й., 09/21/490/0753-сон; 07.07.2022 й., 09/22/363/0600-сон; 10.08.2022 й., 09/22/438/0726-сон; 31.12.2022 й., 09/22/731/1141-сон). <https://lex.uz/docs>

6. Хорьков, В. Н. Глава 3. Подразделения по делам несовершеннолетних органов внутренних дел / В. Н. Хорьков // Защита прав и ответственность несовершеннолетних: современные проблемы : монография. – Калининград : Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта, 2004. – С. 67-84. – EDN XNTYCL.
https://elibrary.ru/download/elibrary_34945321_33618905.pdf